

Iwona Mandrzejewska-Smól

(Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku)

CZŁOWIEK STARY W REGIONALNEJ RELACJI BADAWCZEJ O WYMOWIE EDUKACYJNEJ

Słowa kluczowe: starość; starzenie się; sprawność umysłowa; aktywność edukacyjna.

THE OLD MAN IN THE REGIONAL RESEARCH RELATION WITH EDUCATION SIGNIFICANCE

Key words: the old age; ageing; mental ability; educational activity.

Dynamiczny proces starzenia się społeczeństwa europejskiego, w tym również polskiego, zmusza do zastanowienia się nad procesem starzenia się, a przede wszystkim nad jakością życia w okresie późnej dorosłości. Od wielu lat pojęcie „pomyślnego starzenia się” zajmuje ważne miejsce w literaturze gerontologicznej.

Należy uznać za błędne dość potoczne stwierdzenie, że starość jako ostatni etap ludzkiego życia nie budzi perspektyw. Jak każdy ją poprzedzający, tak i starość jest etapem rozwoju człowieka w skali życia, który jest nieprzerwany i zintegrowany z procesami życia społecznego, nie dający się zamknąć w jednym okresie ludzkiego życia, ani ograniczyć z uwagi na postęp cywilizacyjny. To właśnie ten rozwój i zmieniona sytuacja życiowa człowieka starego zmusza go do uruchamiania zdolności adaptacyjnych do zmiennych warunków życia. Adaptacja człowieka do nowych warunków w dużej mierze zależy od właściwie funkcjonującego systemu społecznego, jednakże jest ona również bezpośrednio zależna od rodzaju podejmowanych działań jednostkowych. Zależy więc głównie od aktywności człowieka starego, która dając mu możliwość reorganizacji własnego życia, zwiększa jednocześnie jego zdolności adaptacyjne. Kształtuje ona również zdolność do samodzielnego kierowania życiem w taki sposób, aby było ono źródłem poczucia sensu i indywidualnej satysfakcji. Aktywność jako indywidualna zdolność człowieka, umożliwiającą mu udział w zmienianiu otoczenia

przyrodniczego, społecznego i kulturalnego w zależności od potrzeb, celów i ideałów, uznawana jest powszechnie w naukach andragogicznych jako warunek sprzyjający podnoszeniu efektów procesów edukacyjnych¹.

Zgodnie z koncepcją aktywności R.C. Atschleya, człowiek starszy powinien, w miarę swoich możliwości, podejmować aktywność w zgodzie ze sobą i zgodnie z oczekiwaniami otoczenia, gdyż pozostawanie jak najdłużej czynnym jest zjawiskiem nieodzownym. W związku z tym wielu badaczy i naukowców zadaje sobie pytanie, jaką rolę powinna spełniać edukacja w dalszym, aktywnym życiu osób starzejących się, a co za tym idzie, jaką rolę powinna również odegrać w tym zakresie oświata dorosłych².

Problematyką edukacji zajmuje się wielu przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych od wielu lat. Jest ona rozumiana bardzo szeroko i dotyczy całego przebiegu życia człowieka. Wiąże się to głównie z szybkimi przemianami oraz rozwojem cywilizacyjnym, które stwarzają potrzebę ciągłego aktualizowania wiedzy.

Dokonując analizy teorii dotyczących możliwości intelektualnych osób starszych można stwierdzić, iż przez stosunkowo długi okres sądzono, że uczenie się tych ludzi nie jest możliwe, ze względu na ograniczone możliwości osób w późnym okresie dorosłości. W chwili obecnej wiadomo już, że osoby starsze uczą się w inny sposób niż ludzie młodzi, a dla zachowania sprawności umysłowej do późnych lat, uczenie się w tym wieku jest nie tyle możliwe, co konieczne. W związku z tym, problematykę edukacji osób w wieku senioralnym powinno się rozważać w perspektywie zmiany, a nie wycofania czy ograniczenia działań edukacyjnych. Przy czym ważne jest, aby osobę starszą charakteryzowała postawa otwartości wobec tych działań, jak również świadomość roli kształcenia przez całe życie. Ma to silny związek nie tylko z sytuacją, w jakiej w chwili obecnej dana jednostka się znajduje, lecz także z dotychczasowym przebiegiem własnej biografii edukacyjnej seniorów, a co za tym idzie z przygotowaniem do starości³.

Poważniejsze refleksje na temat roli edukacji w życiu osób w wieku senioralnym przyniosły dopiero lata 80. XX w. W chwili obecnej zauważa się ogromną potrzebę udziału osób starszych w przedsięwzięciach edukacyjnych, którzy w edukacji odnajdują nie tylko rozrywkę intelektualną i kulturalną, ale także uznają ją za trening intelektualny, a co za tym idzie drogę do niezależności, emancypacji i stałego rozwoju⁴.

¹ A. Chabior, *Edukacja w życiu ludzi starych — komunikat z badań*, „Edukacja” 1997/4, s. 101.

² A. Fabiś, *Edukacja seniorów — odpowiedź na wymagania współczesności*, „Edukacja Dorosłych” 2006, nr 1–2, s. 33.

³ Por. tamże, s. 33–34.

⁴ Tamże, s. 34

Ta niezależność osób starszych stanowi zasadniczy cel ich edukacji. Samodzielność i niezależność osób w wieku późnej dorosłości staje się odpowiedzią na dominującą teorię aktywności, a także na niewydolność systemu socjalnego i niski budżet socjalny naszego kraju⁵.

W poniższej części opracowania podjęty został aspekt podejmowania aktywności edukacyjnej przez osoby w wieku senioralnym oraz analiza problemów z nim związanych na tle ogólnych badań dotyczących podejmowania aktywności edukacyjnej i zawodowej przez osoby starsze w Polsce. Zaprezentowane analizy stanowią fragment tych badań, w ramach przygotowywanej przez mnie pracy habilitacyjnej. Przeprowadzili je studenci studiów pedagogicznych Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy oraz Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku w roku 2008 i na początku 2009, za pomocą kwestionariusza wywiadu na temat „Aktywność zawodowa i edukacyjna ludzi starzejących się”. W ramach niniejszego opracowania zaprezentowane zostaną opinie 460 osób — emerytów różnych grup zawodowych i wieku życia oraz osób w wieku przedemerytalnym, z okresu do pięciu lat przed ich przejściem na emeryturę. Kryterium doboru badanych wyznaczało miejsce zamieszkania studentów, dlatego ograniczają się one do województwa kujawsko-pomorskiego.

Dane charakteryzujące ogół badanych osób przedstawiono w tabeli 1.

Z przedstawionych w tabeli 1 liczb i wskaźników procentowych można wyprowadzić następujące stwierdzenia ogólne, charakteryzujące badaną zbiorowość:

— w przypadku płci dominują kobiety, stanowiące 66,1 proc. badanych osób w wieku emerytalnym;

— w przypadku przedziału wiekowego dominują osoby w wieku od 60 do 75 lat i stanowią 59,6 proc. badanych osób;

— biorąc pod uwagę okres przejścia na emeryturę, zdecydowanie dominują osoby, które przeszły na nią po 2000 r. — 66,5 proc. badanych emerytów;

— w przypadku stanu rodzinnego zdecydowanie dominują osoby z rodziny 3–4-osobowej (w przypadku kobiet — 64,5 proc., w przypadku mężczyzn — 73,1 proc.), co stanowi 67,4 proc. badanych emerytów;

— w przypadku stałego miejsca zamieszkania dominują osoby z miast powyżej 50 tysięcy mieszkańców — 49,6 proc.;

— większość badanych emerytów pochodzi z rodzin inteligenckich — 32,6 proc., następnie z rodzin urzędniczych — 27,8 proc. oraz robotniczych — 22,6 proc.;

— biorąc pod uwagę warunki materialno-bytowe, dominują osoby, które uznały je za zadowalające — 48,3 proc. badanych emerytów.

⁵ J. Halicki, *Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej*, Białystok 2000, s. 16.

Tabela 1. Stan liczbowy osób objętych badaniami i ich ogólna charakterystyka

Cechy różnicujące badanych	Kobiety		Mężczyźni		Razem	
	L	proc.	L	proc.	L	proc.
Płeć badanych	304	66,1	156	33,9	460	100
Wiek — liczba lat						
a) poniżej 60 lat	108	35,5	46	29,5	154	33,5
b) od 60 do 75 lat	178	58,6	96	61,5	274	59,6
c) powyżej 75 lat	18	5,9	14	9,0	32	6,9
Okres przejścia na emeryturę						
a) do 2000 roku	124	40,8	30	19,2	154	33,5
b) po 2000 roku	180	59,2	126	80,8	306	66,5
Stan rodzinny						
a) samotny(a)	48	15,8	18	11,5	66	14,3
b) rodzina 3–4-osobowa	196	64,5	114	73,1	310	67,4
c) rodzina liczniejsza	60	19,7	24	15,4	84	18,3
Miejsce zamieszkania						
a) wieś lub miasto do 10 tys.	82	27,0	46	29,5	128	27,8
b) miasto od 10 tys. do 50 tys.	62	20,4	42	26,9	104	22,6
c) miasto powyżej 50 tys.	160	52,6	68	43,6	228	49,6
Środowisko rodzinne						
a) rodzina robotnicza	62	20,4	42	26,9	104	22,6
b) rodzina chłopska	38	12,5	28	17,9	66	14,3
c) rodzina urzędnicza	90	29,6	38	24,4	128	27,8
d) rodzina inteligencka	106	34,9	44	28,2	150	32,6
e) rodzina rzemieślnicza	8	2,6	4	2,6	12	2,7
f) inna	–	–	–	–	–	–
Warunki materialno-bytowe						
a) dobre	78	25,6	46	29,5	124	26,9
b) zadowolające	144	47,4	78	50,0	222	48,3
c) niezadowolające	82	27,0	32	20,5	114	24,8

Powyższe ustalenia pozwalają uznać, określoną reprezentatywność przeprowadzonych badań, pomimo iż ogólne wymagania dotyczące próby reprezentatywnej są dalej idące. Można bowiem stwierdzić, że badani odzwierciedlają ogólne prawidłowości demograficzne w skali kraju a niniejsze opracowanie zawiera jedynie wnioski o charakterze hipotetycznym.

Postawa zachowania aktywności czy wycofania się z życia osób starszych należy do problemów pedagogicznych. Chodzi głównie o to, czy i w jakim zakresie aktywność tych ludzi można stymulować, zachęcać do niej, uczyć poszukiwania jej wymiarów. Dla pedagogów teoria aktywności jest punk-

tem wyjścia do poszukiwania sposobów aktywizacji seniorów, bowiem dla zachowania dobrego samopoczucia i zdrowia nie wystarcza zaspokojenie podstawowych potrzeb, jakimi są: pożywienie, sen i bezpieczeństwo. Stąd niezwykle istotne jest nie wycofywanie się z aktywnego życia, a po przejściu na emeryturę kontynuowanie lub rozwijanie nowych form aktywności⁶. W związku z tym istotny aspekt prezentowanych badań stanowiła analiza sposobów spędzania wolnego czasu przez badanych emerytów. Dla uszczegółowienia wyników badań wprowadzono dodatkowy wyznacznik, jakim jest płeć, a dla ogólnego zobrazowania prezentowanego problemu sporządzono zestawienie analityczne i przedstawiono w tabeli 2⁷.

Wyniki wskazują na to, że sposób spędzania czasu wolnego przez emerytów charakteryzuje się niewielką różnorodnością. Zarówno kobiety, jak i mężczyźni na pierwszym miejscu wskazali, iż poświęcają czas głównie rodzinie. Ta odpowiedź osiągnęła najwyższą rangę, ze średnią ogólną — 3,03 p., a w skali 1–4 i mieści się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Wśród kobiet odpowiedź ta uzyskała średnią ogólną — 3,26 p., a wśród mężczyzn — 2,58 p. Należy dodać, że wśród mężczyzn tę samą wartość uzyskała odpowiedź: „zajmuję się swoim stanem zdrowia”, mieszcząc te obie odpowiedzi w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Na trzecim miejscu badani mężczyźni wskazywali słuchanie radia i oglądanie programów telewizyjnych, ze średnią ogólną — 2,47 p., jednakże mieszczącą tę możliwość w formule odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej nie”, co wskazuje, że spędzanie czasu wolnego ograniczają właściwie do spędzania go z rodziną i zainteresowania własnym stanem zdrowia.

W drugiej kolejności kobiety wiele czytają — średnia ogólna — 2,82 p., która jest również wyrazem odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”, a następnie uprawiają krajoznawstwo i turystykę — średnia ogólna — 2,65 p. (również mieszcząc się w odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”).

Generalnie rzecz ujmując emeryci najwięcej wolnego czasu poświęcają rodzinie — średnia ogólna — 3,03 p., w drugiej kolejności wiele czytają — średnia ogólna — 2,57 p. oraz słuchają radia i oglądają różne programy

⁶ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006, s. 163–164.

⁷ Przed analizą zebranego materiału dokonane zostały jego obliczenia ilościowe. Badani emeryci mieli za zadanie określić sposób spędzania czasu wolnego poprzez dokonanie wartościowania. Uzyskane odpowiedzi zostały odpowiednio pomnożone: „Tak” razy 4, „Raczej tak” razy 3, „Raczej nie” razy 2 i „Nie” razy 1. Uzyskane wartości punktowe podzielono przez liczbę badanych osób i otrzymano średnią wartość wyboru. Dla tej średniej z kolei zastosowano następujące przedziały wartościowania: do 1,50 p. — odpowiedź negatywna pewna — nie; od 1,51 p. do 2,50 p. — odpowiedź negatywna niepewna — raczej nie; od 2,51 p. do 3,50 p. — odpowiedź pozytywna niepewna — raczej tak; powyżej 3,50 p. — odpowiedź pozytywna pewna — tak.

Tabela 2. Sposób spędzania czasu wolnego przez seniorów — zestawienie analityczne

Formy spędzania czasu wolnego	Kobiety N = 304		Mężczyźni N = 156		Ogółem N = 460	
	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru
Nadal pracuję zawodowo — kontynuuję pracę dotychczas wykonywaną	2,02	VIII	1,88	XI	2,37	VI
Nadal pracuję, lecz w zawodzie dotychczas nie wykonywanym	2,26	VII	2,03	VII	2,18	VIII
Urzeczywistniam swoje zainteresowania	2,32	V	2,11	V	2,25	VII
Realizuję zamiłowania amatorskie, będące jednocześnie źródłem dodatkowego dochodu	1,79	XVI	1,69	XVI	1,76	XVI
Podejmuję się aktywności społeczno-kulturalnej	1,85	XV	1,83	XII	1,84	XIV
Poświęcam czas głównie rodzinie	3,26	I	2,58	I, II	3,03	I
Wiele czytam	2,82	II	2,10	VI	2,57	II
Słucham radia, oglądam programy telewizyjne	1,91	XII	2,47	III	2,53	III
Uczestniczę w prelekcjach, odczytach wygłaszanych w klubach, domach kultury lub uniwersytetach trzeciego wieku	1,97	XI	1,68	XV	1,87	XII
Podjąłem/podjęłam naukę w celu uzupełnienia wykształcenia	1,89	XII, XIV	1,82	XIII	1,86	XIII
Podjąłem/podjęłam naukę dla własnej przyjemności	1,89	XII, XIV	1,90	X	1,89	XI
Uprawiam sport	2,00	IX	1,91	IX	1,97	X
Uprawiam krajoznawstwo i turystykę	2,65	III	2,26	IV	2,39	V
Poświęcam się działalności twórczej, artystycznej	1,98	X	1,45	XVI	1,80	XV
Podejmuję aktywność klubową i zabawową	2,31	VI	1,95	VIII	2,06	IX
Zajmuję się swoim stanem zdrowia	2,43	IV	2,58	I, II	2,48	IV
Inne	1,39	XVII	1,15	XVII	1,31	XVII
Średnie wyboru		-		-		-

Inne: kobiety — praca na działce; mężczyźni — praca na działce, wędkarstwo.

telewizyjne — III ranga, przy średniej ogólnej — 2,53 p. Wszystkie te średnie są wyrazem odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”.

Tendencja do spędzania czasu wolnego i poświęcania go rodzinie, zwłaszcza wśród kobiet, może świadczyć nie tylko o silnych więziach łączących emerytów z rodziną, ale również o wysokim poziomie świadomości, że rodzina sama w sobie stanowi olbrzymią siłę oddziaływania, której nie można w pełni zastąpić wpływami innych osób bądź instytucji.

W ostatnich latach obserwuje się rozluźnienie, a w niektórych rodzinach nawet patologie więzi rodzinnych. Coraz bardziej zauważalne są również niesprzyjające dla rodziny czynniki wewnątrzrodzinne, jak: deprecjacja wartości, lekceważenie norm społecznych, narastający alkoholizm, czy bezrobocie rodziców. Uwarunkowania te przyczyniają się do powstawania kryzysowych sytuacji we współczesnych rodzinach polskich. W związku z tym znaczącej wagi nabiera przygotowanie przyszłych rodziców do odpowiedzialnych ról rodzicielskich, by mogli z większą świadomością, umiejętnością i kompetencjami wychowawczymi realizować zadania w stosunku do swoich dzieci⁸. Nieodzowna w tym przypadku może być pomoc innych członków rodziny, na przykład dziadków przebywających na emeryturze, dysponujących nie tylko wolnym czasem, ale głównie mądrością życiową i doświadczeniem.

Zaprezentowane powyżej badania wykazały również, że emeryci wiele czasu poświęcają na słuchanie radia i oglądanie programów telewizyjnych. Wiąże się to z tym, że środki masowego przekazu tworzą podstawę systemu komunikowania się w kulturze masowej i w wysokim stopniu określają jej charakter. Dziś mass media stały się nieodłączną częścią rzeczywistości i mają silny wpływ zarówno na jednostki, jak i na określone społeczności. Nie ma wątpliwości, że media wpływają na rozwój i postępowanie człowieka. Pełnią one olbrzymią rolę społeczną i są ważnym, nieustannie rozwijającym się sektorem życia zbiorowego. Należy jednak pamiętać, że przyczyniły się one nie tylko do przemian pozytywnych, ale i licznych zagrożeń społecznych.

Pozostała, stosunkowo bogata gama form spędzania czasu wolnego zarówno wśród badanych kobiet, jak i mężczyzn, mieści się w formule odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej nie” i pewnej „nie”, co wskazuje, że ankietowani spędzają czas wolny w sposób mało zróżnicowany i nie podejmują się szczególnych form aktywności przebywając na emeryturze.

Szczególnie niepokojący jest fakt, że wszelkiego rodzaju formy podejmowania aktywności edukacyjnej przez seniorów osiągnęły jedne z najniższych wartości. I tak — podejmowanie nauki dla własnej przyjemności

⁸ H. C u d a k, *Znaczenie rodziny w rozwoju i wychowaniu małego dziecka*, Warszawa 1999, s. 335–339.

uzyskało rangę XI, ze średnią ogólną 1,89 p.; podejmowanie nauki w celu uzupełnienia wykształcenia — rangę XII (średnia ogólna — 1,87 p.); uczestnictwo w prelekcjach, odczytach wygłaszanych w klubach, domach kultury lub uniwersytetach trzeciego wieku — rangę XIII, ze średnią ogólną — 1,86 p. Wszystkie te średnie są wyrazem odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej nie”.

Istotnym dopełnieniem powyższych ustaleń jest analiza form aktywności podejmowanych przez osoby starsze, po przejściu na emeryturę. Wyniki z badań w postaci zestawienia analitycznego przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Formy aktywności podejmowane przez badanych seniorów, po ich przejściu na emeryturę — zestawienie analityczne

Formy aktywności	Kobiety N = 304		Mężczyźni N = 156		Ogółem N = 460	
	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru
Domowo-rodzinna	3,72	I	3,55	I	3,66	I
Kulturalna	3,12	III	2,82	V	3,02	III
Zawodowa	2,62	VI	2,95	IV	2,73	V
Społeczna	1,97	VII	2,51	VI	2,15	VII
Edukacyjna	2,71	V	1,99	VII	2,46	VI
Religijna	2,91	IV	3,20	III	3,01	IV
Rekreacyjna	3,17	II	3,37	II	3,24	II
Inna	1,15	VIII	1,23	VIII	1,19	VIII
Średnie wyboru		–		–		–

Inna aktywność: kobiety — praca na działce, hodowla kwiatów; mężczyźni — sport, wędkarstwo, myślistwo, spacer, praca w ogródku.

Analiza wyników badań z powyższej tabeli może stanowić pewnego rodzaju potwierdzenie tendencji zaprezentowanych wcześniej. Główną formą aktywności, podejmowaną przez badanych seniorów po ich przejściu na emeryturę jest aktywność domowo-rodzinna. Ta odpowiedź osiągnęła najwyższą rangę, ze średnią ogólną — 3,66 p. i mieści się w formule odpowiedzi pozytywnej pewnej „tak”. Wśród kobiet odpowiedź ta uzyskała średnią ogólną — 3,72 p., a wśród mężczyzn — 3,55 p., również mieszcząc się w formule odpowiedzi pozytywnej pewnej „tak”. Drugą rangę, ze średnią ogólną — 3,24 p. uzyskała aktywność rekreacyjna, przy czym wśród kobiet uzyskała

średnią ogólną — 3,17 p., a wśród mężczyzn — 3,37 p. Wszystkie te średnie są wyrazem odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Generalnie ranga trzecia została przypisana aktywności kulturalnej, ze średnią ogólną — 3,02 p. Jednakże występują pewne różnice, gdy jako czynnik różnicujący przyjmiemy płeć. Otóż kobiety, podobnie jak przy tendencji ogólnej, nadały tej aktywności rangę trzecią, ze średnią ogólną — 3,12 p., natomiast mężczyźni dopiero rangę V. Na trzecim miejscu wśród mężczyzn plasuje się aktywność religijna, ze średnią ogólną — 3,20 p. (również mieszcząc się w odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”).

Stosunkowo niską rangę VI uzyskała aktywność edukacyjna, ze średnią ogólną — 2,46 p., mieszczącą ją w formule odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej nie”, potwierdzająca niewielkie zainteresowanie badanych emerytów podejmowaniem dalszego kształcenia.

Powyższe analizy wykazują stosunkowo wysoką zbieżność z tendencjami ogólnymi. Biorąc pod uwagę ostatnie badania, dotyczące zainteresowań i podejmowania aktywności osób w wieku senioralnym, można uznać, że najbardziej popularną, jak dotychczas, jest aktywność receptywna polegająca na oglądaniu telewizji, słuchaniu radia, czytaniu gazet, najczęściej w warunkach domowych oraz aktywność integracyjna wyrażająca się przede wszystkim w spotkaniach z przyjaciółmi. Rzadko w tych przypadkach ma miejsce doksztalcenie w uniwersytetach trzeciego wieku, czy praca charytatywna. Czas wolny osób starszych nie zawsze jest wypełniany. Najczęściej występującą postawą, jest postawa bierności, apatii, wyłączenia się z życia i oczekiwania na śmierć. Seniorzy są najbardziej aktywni w domu rodzinnym, gdzie korzystają z pomocy lub sami jej udzielają. Niewielką aktywność natomiast wykazują w zakresie życia publicznego i społecznego. Ten bierny styl życia ludzi starszych jest zazwyczaj kontynuacją dotychczasowej postawy życiowej⁹.

Istnieje wiele teorii wskazujących na fakt, że styl życia oraz podejmowanie różnych form aktywności przez osoby w wieku starszym jest konsekwencją wcześniejszego stylu życia i form działalności. Dlatego też istotnym uzupełnieniem powyższych ustaleń jest analiza form aktywności, podejmowanych przez badanych emerytów w okresie ich aktywności zawodowej. Wyniki w formie zestawienia analitycznego zaprezentowano w tabeli 4.

⁹ M. Halicka, J. Halicki, *Integracja społeczna i aktywność ludzi starszych*, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błądowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii...*, s. 165.

Tabela 4. Formy aktywności w okresie aktywności zawodowej, podejmowane przez badanych emerytów — zestawienie analityczne

Formy aktywności	Kobiety N=304		Mężczyźni N=156		Ogółem N=460	
	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru
Domowo-rodzinna	3,54	II	3,22	II	3,43	I
Kulturalna	3,59	I	2,88	VI	3,35	II
Zawodowa	3,27	III	3,06	V	3,20	III
Spółeczna	2,86	V	3,11	IV	2,93	IV
Edukacyjna	2,45	VII	3,18	III	2,70	VII
Religijna	2,97	IV	2,22	VII	2,71	VI
Rekreacyjna	2,75	VI	3,27	I	2,92	V
Inna	1,18	VIII	1,20	VIII	1,20	VIII
Średnie wyboru		-		-		-

Inna: kobiety — praca na działce, hodowla kwiatów; mężczyźni — sport, wędkarstwo, myślistwo.

Zaprezentowane w powyższej tabeli dane stanowią generalnie potwierdzenie ogólnych koncepcji wskazujących na kontynuację postaw i stylu życia osób w wieku senioralnym z wcześniejszych faz rozwojowych.

Otóż główną formą aktywności, podejmowaną przez badanych seniorów w okresie aktywności zawodowej była aktywność domowo-rodzinna. Ta odpowiedź osiągnęła najwyższą rangę, ze średnią ogólną — 3,43 p. i mieści się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”, z tym, że zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn odpowiedź ta uzyskała rangę drugą. Na pierwszym miejscu kobiety wskazywały aktywność kulturalną, ze średnią ogólną — 3,59 p., a na trzecim aktywność zawodową, ze średnią ogólną — 3,27 p. Natomiast wśród mężczyzn na pierwszym miejscu uplasowała się aktywność rekreacyjna, ze średnią ogólną — 3,27 p., a na trzecim — aktywność edukacyjna, ze średnią ogólną — 3,18 p., mieszcząc te możliwości w formule odpowiedzi pozytywnej pewnej „tak”.

Generalnie, pierwszą rangą wśród form aktywności podejmowanych przez badanych seniorów w okresie aktywności zawodowej była aktywność domowo-rodzinna. Drugą rangę, ze średnią ogólną — 3,35 p. uzyskała aktywność kulturalna. Ranga trzecia została przypisana aktywności zawodowej, ze średnią ogólną — 3,20 p.

Podobnie, jak we wcześniejszych analizach stosunkowo niską rangę, tym razem VII uzyskała aktywność edukacyjna, ze średnią ogólną — 2,70 p., mieszczącą ją w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”, potwierdzająca również niewielkie zainteresowanie badanych emerytów podejmowaniem dalszego kształcenia w okresie ich aktywności zawodowej. Występuje tu jednak pewna różnica, bowiem badani mężczyźni charakteryzowali się zdecydowanie częstszym podejmowaniem aktywności edukacyjnej niż kobiety. Ta możliwość wskazywana była przez nich na miejscu trzecim, natomiast wśród kobiet uzyskała ona dopiero rangę VII, ze średnią ogólną — 2,45 p., mieszczącą ją w formule odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej nie”. Można domniemywać, iż sytuacja ta wiązała się z tym, że okres aktywności zawodowej badanych osób przypadłał generalnie na okres przed transformacją ustrojową. W realiach gospodarki centralnie sterowanej dominował tzw. tradycyjny model rodziny, gdzie głównie na barkach mężczyzn spoczywał ciężar jej utrzymania, a podejmowanie przez nich aktywności edukacyjnej wiązało się głównie z uzyskaniem określonego stanowiska pracy. Zaprezentowane badania potwierdzają taki sposób myślenia emerytów, bowiem wielu z nich uzasadniając swoją niechęć do podejmowania aktywności edukacyjnej na emeryturze, wskazywało właśnie na to, iż nie ma konieczności uzupełniania przez nich wykształcenia, które kojarzyło im się głównie ze zdobyciem konkretnego zawodu.

Biorąc pod uwagę powyższe ustalenia, istotnym dopełnieniem zaprezentowanych analiz była próba ustalenia, czy badani seniorzy podejmują lub zamierzają podjąć naukę przebywając na emeryturze. Odpowiedź twierdzącą podało zaledwie 138 osób, czyli 30 proc. badanych, przy $N = 460$; w tym 34,2 proc. kobiet (104 osoby, przy $N = 304$) i 21,8 proc. mężczyzn (34 osoby, przy $N = 156$).

Natomiast zdecydowana większość badanych stwierdziła, że nie podejmuje i nie zamierza podjąć nauki na emeryturze — aż 70 proc., w tym 65,8 proc. kobiet oraz 78,2 proc. mężczyzn.

Główną przyczyną takiego stanu rzeczy, zdaniem zarówno ankietowanych kobiet, jak i mężczyzn był brak czasu i brak chęci. Poza tym badani nie widzieli ani konieczności, ani potrzeby podejmowania nauki. Uznawali na ogół, że na emeryturze przyszedł czas na wypoczynek. Ponadto kobiety wskazywały na brak czasu ze względu na poświęcenie go domowi i rodzinie. Uzasadniały swój brak motywacji tym, iż „nauka jest dla młodych, a osoby starsze nie uczą się jak młode”. Wskazywały, że młodzi ludzie po ukończeniu określonego szczebla kształcenia nie mogą znaleźć pracy, a co dopiero osoby w wieku starszym. Niektórzy z badanych mężczyzn wskazali na brak ofert dotyczących edukacji w zamieszkiwanej miejscowości.

Seniorom, którzy podjęli lub zamierzają podjąć naukę zadano dodatkowe pytanie o powód podjęcia aktywności edukacyjnej. Wyniki z badań w postaci zestawienia analitycznego przedstawiono w tabeli 5.

Tabela 5. Powód podjęcia aktywności edukacyjnej przez badanych emerytów — zestawienie analityczne

Powód podjęcia aktywności edukacyjnej	Kobiety N = 104		Mężczyźni N = 34		Ogółem N = 138	
	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru
Sytuacja ekonomiczna — chęć powiększenia dochodów, co wiąże się z ponownym znalezieniem się na rynku pracy i podjęciem pracy	2,50	VII	2,41	VII, VIII	2,48	VIII
Zmaganie się z codziennością — zdobycie nowych umiejętności, pozwalających na lepsze funkcjonowanie w życiu	2,44	IX	2,76	V	2,52	VII
Utrzymanie dobrej kondycji umysłowej — aktualizacja oraz poszerzenie wiedzy i umiejętności	3,19	V	3,65	I	3,30	III
Stwarzanie okazji do przebywania wśród osób z podobnej grupy wiekowej	3,29	IV	2,41	VII, VIII	3,07	V
Pomaganie innym — działanie na rzecz społeczności	2,38	X	2,35	IX	2,38	IX
Wzrost poczucia zadowolenia z życia i samorealizacja	3,63	I	3,41	II	3,58	I
Podniesienie prestiżu, autorytetu i poczucia własnej wartości	3,52	II	3,12	III	3,42	II
Chęć wypełnienia wolnego czasu — możliwość ciekawego spędzania czasu wolnego	3,31	III	2,94	IV	3,22	IV
Ciekawe oferty kształcenia dla seniorów	2,31	XI	2,12	X	2,22	XI
Predyspozycje umysłowe	2,88	VI	2,47	VI	2,78	VI
Wpływ środowiska	2,48	VIII	1,71	XI	2,29	X
Inne	1,10	XII	1,18	XII	1,16	XII
Średnie wyboru		–		–		–

Inne: kontakt z ludźmi poza granicami kraju, stworzenie możliwości zarobienia pieniędzy na podróże.

Wyniki badań z powyższej tabeli wskazują na to, że powody podejmowania aktywności edukacyjnej przez badanych emerytów różnią się ze względu na płeć.

Kobiety w pierwszej kolejności kierują się wzrostem poczucia zadowolenia z życia i możliwością samorealizacji. Ta odpowiedź osiągnęła najwyższą rangę, ze średnią ogólną — 3,63 p. i mieści się w formule odpowiedzi pozytywnej pewnej „tak”. Należy dodać, że wśród mężczyzn odpowiedź ta uplasowała się na drugim miejscu, mieszcząc się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”, ze średnią ogólną — 3,41 p.

W drugiej kolejności kobiety kierowały się podniesieniem prestiżu, autorytetu i poczucia własnej wartości — średnia ogólna — 3,52 p. — odpowiedź pozytywna pewna „tak”. Tę możliwość mężczyźni wskazali na miejscu trzecim, ze średnią ogólną 3,12 p., mieszczącą się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”.

Trzecią rangę kobiety nadały chęci wypełnienia wolnego czasu, czyli możliwości ciekawego spędzenia czasu wolnego — średnia ogólna — 3,31 p., również mieszcząca się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”.

Z kolei mężczyźni na pierwszym miejscu wskazali utrzymanie dobrej kondycji umysłowej — aktualizację oraz poszerzenie wiedzy i umiejętności, przy średniej ogólnej — 3,65 p., która jest wyrazem odpowiedzi pozytywnej pewnej „tak”.

Generalnie rzecz ujmując, głównym powodem podejmowania aktywności edukacyjnej przez badanych emerytów jest wzrost poczucia zadowolenia z życia i możliwość samorealizacji — średnia ogólna — 3,58 p., w drugiej kolejności jest to podniesienie prestiżu, autorytetu i poczucia własnej wartości — średnia ogólna — 3,42 p., a następnie utrzymanie dobrej kondycji umysłowej — aktualizacja oraz poszerzenie wiedzy i umiejętności — III ranga, przy średniej ogólnej — 3,30 p. Pierwsza możliwość jest wyrazem odpowiedzi pozytywnej pewnej „tak”, pozostałe — pozytywnej niepewnej „raczej tak”.

Należy dodać, że najczęściej wskazywaną formą podjęcia nauki przez seniorów, zarówno wśród kobiet, jak i wśród mężczyzn były kursy, warsztaty, samokształcenie, publikatory, prasa, książki oraz Internet. Niektóre z badanych osób wskazywały na studia wyższe i podyplomowe.

Ogólnie uznaje się, że obok zdrowia, sytuacja ekonomiczna osób w wieku senioralnym stanowi, najważniejszy aspekt wpływający na ich postawy życiowe, a szczególnie na podejmowanie przez nich aktywności. Podstawy ekonomiczne osób starszych wpływają między innymi na ich decyzje finansowe, świadomość własnych praw, umiejętność adaptacji do zmieniających się

warunków rzeczywistości, czy świadomość konieczności zapewnienia sobie godnych warunków egzystencji¹⁰.

Osoby w wieku seniornym przywiązują również dużą wagę do użyteczności procesu kształcenia, zwłaszcza, gdy ma ona służyć zaspokajaniu potrzeb poznawczych w zakresie wiedzy utylitarnej. Zdobyte przez osoby starsze umiejętności praktyczne, powinny pomóc im w przezwyciężeniu trudności życia codziennego, w samodzielnej realizacji potrzeb oraz rozwiązywaniu najistotniejszych problemów, a także w dostosowaniu się do podlegającej nieustannym zmianom rzeczywistości. Wyrazem tej tendencji jest zapotrzebowanie osób starszych na doksztalcenie w zakresie obsługi telefonu komórkowego, komputera oraz Internetu, czy też bankomatu. Wykazują oni także chęć konsultacji z dietetykami, rehabilitantami, gerontologami, jak również prawnikami, czy ekonomistami¹¹.

Edukacja osób starszych ukierunkowana jest również na przygotowanie ich do czynnego udziału w społeczeństwie, dlatego też uzupełnieniem powyższych ustaleń było dokonanie analizy, która pozwoliła określić instytucje, z których korzystają badani seniorzy w realizacji aktywności społeczno-edukacyjnej. Wyniki badań przedstawiono w tabeli 6.

Tabela 6. Instytucje, z których korzystają seniorzy w realizacji aktywności społeczno-edukacyjnej

Instytucje	Płeć				Ogółem N = 132	
	kobiety N = 101		mężczyźni N = 31			
	L	proc.	L	proc.	L	proc.
Klub seniora	40	39,6	8	25,8	48	36,3
Dom kultury	26	25,7	5	16,1	31	23,5
Stowarzyszenia społeczne	17	16,9	7	22,6	24	18,2
Uniwersytet trzeciego wieku	12	11,9	3	9,7	15	11,4
Inne	6	5,9	8	25,8	14	10,6

Inne: niektóre z badanych osób nie udzieliły na to pytanie odpowiedzi lub udzieliły więcej niż jedną odpowiedź.

¹⁰ Por. A. Fabiś, *Edukacja...*, s. 35.

¹¹ T. Aleksander, *Potrzeby kulturalno-oświatowe ludzi dorosłych*, [w:] *Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*, pod red. T. Wujka, Warszawa 1992, s. 332–335.

Dane z powyższej tabeli wskazują, że najbardziej popularną instytucją wspierającą aktywność edukacyjną osób w wieku senioralnym, są kluby seniora. Tę możliwość wskazało 36,3 proc. badanych (przy $N = 132$), w tym 39,6 proc. kobiet (przy $N = 101$) i 25,8 proc. mężczyzn (przy $N = 31$). W drugiej kolejności były to domy kultury — 23,5 proc. (25,7 proc. kobiet oraz 16,1 proc. mężczyzn), a następnie stowarzyszenia społeczne — 18,2 proc. (16,9 proc. kobiet oraz 22,6 proc. mężczyzn). Najniższy odsetek wskazań uzyskały uniwersytety trzeciego wieku — 11,4 proc. (11,9 proc. kobiet oraz 9,7 proc. mężczyzn). Wśród innych instytucji wymieniane były najczęściej: Akademia Kobiet, Stowarzyszenie Rodzin Katolickich, ZNP, TKKF, Polski Związek Emerytów, Inwalidów i Rencistów, kluby sportowe (głównie wśród mężczyzn). Pojedyncze osoby wskazywały na Polski Związek Niewidomych i Związek Kombatantów.

Wysoka ranga klubów seniora jako instytucji wspierającej aktywność edukacyjną osób starszych napawa optymizmem i budzi nadzieję na rozwój tych instytucji w przyszłości. Jednakże należy zwrócić uwagę na fakt, że wskazywał na nie stosunkowo niewielki odsetek badanych korzystających z tej formy aktywności (30 proc. badanych emerytów). W wielu miastach (nie wspominając o wsiach i małych miasteczkach) liczebność tego typu klubów jest jeszcze stosunkowo niewielka. A te, które istnieją, charakteryzują się odbiegającą od ideału organizacją zajęć dla seniorów. Brakuje bowiem specjalistycznych szkoleń dla pracowników tych placówek. Jedno z nielicznych wyjątków w tym aspekcie stanowi Towarzystwo Samopomocy Starszej Generacji „Vis Witalis”, powstałe w 1995 r. w Poznaniu. Towarzystwo to powstało głównie po to, aby zwrócić uwagę osób starszych na fakt, że wielu spośród nich może rozwijać swoją aktywność, zwłaszcza w tych przypadkach, gdy nie wie, w jaki sposób to uczynić. Wykorzystano przy tym doświadczenia pracowników z Niemiec, przenosząc na grunt Polski tamtejsze metody pracy z ludźmi starszymi. Podstawowymi formami działalności tego towarzystwa są prelekcje, wycieczki, spotkania okolicznościowe oraz aktywizacja życiowa seniorów.

Zaprezentowane rozważania nie wyczerpują zakresu przedstawionego problemu, jak również sposobu jego rozstrzygnięcia, a wszelkie przemyślenia oraz wnioski nie stanowią ostatecznych rozwiązań. Przedstawione rozważania natury teoretyczno-empirycznej stanowią próbę ukazania jak ważna jest problematyka podejmowania aktywności edukacyjnej przez osoby w wieku senioralnym. Mają one za zadanie zwrócić uwagę na konieczność prowadzenia szerszych badań w zakresie problematyki związanej z przystosowaniem osób do starości, a co za tym idzie, z aktywizowaniem ich do podejmowania różnorodnych działań pozwalających na adaptację i dostosowanie się do nieustannie zmieniającej się rzeczywistości.

Streszczenie

Postępujący proces starzenia się społeczeństw to zjawisko, które wymaga zastanowienia się nad jakością życia w okresie późnej dorosłości. W związku z tym istnieje ogromna potrzeba udziału osób starszych w przedsięwzięciach edukacyjnych, które stanowią dla nich nie tylko rozrywkę intelektualną i kulturalną, ale także trening intelektualny prowadzący do niezależności, emancypacji i stałego rozwoju. Ta niezależność osób starszych powinna stanowić zasadniczy cel ich edukacji. W zaprezentowanym opracowaniu podjęty został aspekt podejmowania aktywności edukacyjnej przez osoby w wieku senioralnym oraz analiza problemów z nim związanych, na tle ogólnych badań dotyczących podejmowania aktywności edukacyjnej i zawodowej przez osoby starsze w Polsce, przeprowadzonych w roku 2008 i 2009 na terenie województwa kujawsko-pomorskiego.

Summary

The growing process of the society ageing is the issue which requires one to think over the life quality in the time of late adulthood. There exists a great need for the participation of the elderly in the educational activities which are seen by them not only as the intellectual and cultural entertainment but are also the mental training leading to independence, emancipation and constant development. This independence of the elderly should be the main focus of their education. In the presented paper the aspect of taking up educational activity by the elderly has been raised. This is followed by the analysis of the surrounding problems seen as the background research for the chosen educational and vocational activities carried out in 2008 and 2009 on the elderly in Poland, Kujawsko-Pomorskie Province.

Literatura

- Chabior A., *Edukacja w życiu ludzi starych — komunikat z badań*, „Edukacja” 1997/4.
- Comfort A., *Dlaczego się starzejemy*, Warszawa 1968.
- Cudak H., *Znaczenie rodziny w rozwoju i wychowaniu małego dziecka*, Warszawa 1999.
- Dyczewski L., *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, Lublin 1994.
- Fabiś A., *Edukacja seniorów — odpowiedź na wymagania współczesności*, „Edukacja Dorosłych” 2006, nr 1–2.
- Halicki J., *Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej*, Białystok 2000.
- Ludzie starzy w polskim społeczeństwie w pierwszych dekadach XXI wieku*, pod red. J.T. Kowaleskiego, Łódź 2006.
- Polska a Europa. Procesy demograficzne u progu XXI wieku. Proces starzenia się ludności Polski i jego społeczne konsekwencje*, pod red. L. Frąckiewicza, Katowice 2002.
- Polska starość*, pod red. B. Synaka, Gdańsk 2002.
- Rosset E., *Proces starzenia się ludności. Studium demograficzne*, Warszawa 1959.
- Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dziegielewska M., *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006.
- Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*, pod red. T. Wujka, Warszawa 1992.
- Zych A., *Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej*, Katowice 1999.